

İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Öğrencilerinin Estetik Kaygı Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma

Çiçek Kumral*

Öz

Bu çalışmada güzel sanatlar eğitimi öğrencilerinin estetik kaygı düzeyleri incelenmiştir. Bu amaçla, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-iş Öğretmenliği Programı 1. ve 4. Sınıf öğrencilerine “estetik kaygı” düzeyini ölçmeye dayanan önem ve önceliklerden oluşan bir bilgi toplama aracı uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, güzel sanatlar eğitimi öğrencilerinin eğitim sürecinde estetik kaygıya sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Birey olma kazanmalarının gözlemlenmesi, barışçıl bir ortama gereksinim duymaları, yaşanan çevreyi daha güzel kılma ve eksikleri saptama konusunda irade göstermeleri, yapıcı kişiliğe sahip olma yönelimleri, çevredeki herşeye duyarlı olmaları, kültürel ve sanatsal araç zenginliğine duyulan özlem, artan kentleşme bilinci estetik kaygının ortaya çıkardığı arayışların bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Sanatın sorunlarına duyulan ilgi, sanatın ticarileşmesine duyulan tepki, sanat ortamlarından yararlanma arzusu ve kentin var olan olanakların ötesinde arayışlara yönelmesi estetik kaygının bir dışavurumu olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Estetik eğitim, güzel sanatlar eğitimi, estetik kaygı, estetik deneyim

¹ 24 Ocak 2012 tarihinde elektronik olarak yayımlanmıştır.

* Dr. Çiçek Kumral, İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Öğretmenliği Programı, Malatya, e-mail: ckumral@inonu.edu.tr, Tel: 0 422 3411145

A Research on Levels of Aesthetic Concern of Fine Arts Education Student of Inonu University

Abstract

The research aims to measure the level of aesthetic concern both fresh and final year students. A significance and priority ranking as an information collecting means was conducted to fine art students of Inonu University. The findings showed that the students were equipped with aesthetic concern throughout their education. The indicators of this progress were the development of individualism, demand for a peaceful medium, the requirement of more livable environment, prevailing beauty, the improvement of deficiencies, being sensitive the surroundings, the expectation of enriching equipment and materials and increasing urbanization culture. Spawning interest of art problems, reaction to commercialization of art, passion for utilization from artistic mediums and demand for use of local and nationwide opportunities were interpreted as expression of aesthetic concern.

Key words: Aesthetic education, fine arts education, aesthetic concern, aesthetic experience

Giriş

Sanat eğitimi süresince birey, yalnızca bir yapıt ve sanatçıyı ilgilendiren özel soru ve sorularla karşılaşma durumunda değildir. Öğrencinin daha iyiyi, güzeli arama çabasına girmesi, estetik eğitim çerçevesinde kaygı yaşamaması ve bu kaygıyı yaşamının her aşamasında hissetmesi, istenen durumdur.

Okullarda verilen güzel sanatlar eğitimi, alan eğitimini içermektedir. Estetik duyarlılığa sahip olma ve bu deneyimi kazanma; estetik kaygıyı yaşamın her aşamasında duymaktan geçmektedir. Estetik kaygıyı yaşamın her aşamasında hissetmek, daha iyiyi, güzeli arama ve bulma çabasını beraberinde getirmektedir. Bu durum ise daha huzurlu, barışçıl ve çirkinliğe yer vermeyen bir yaşam kalitesine sahip olma anlamına gelmektedir. Estetik kaygıya sahip olan bireyler, hep daha güzele ve iyiye ulaşma istekleri nedeniyle yaşamlarında karşılaştıkları herşeyde estetik deneyimler elde etme arayışında olacaklardır. Estetik deneyimleri elde edebilmek, yalnızca güzel sanatlar alanıyla sınırlı değildir. Güneş batarken izlediğimiz renk katmanından aldığımız zevk, bir yemeğin sunulma tarzındaki zenginlik, çizgi ya da animasyon film izledikten sonraki beğeni, zor bir problemin çözümü sonrası duyulan başarı duygusunda estetik haz bulunmaktadır (Arnstine, 1990). Günlük yaşantımızda seçkin-elit diye adlandırdığımız estetik niteliklerin dışında, farklı tatlarda yaşadığımız estetik deneyimlerimiz bulunmaktadır. Bu tarz estetik deneyimlerle, yapay ve gösterişli olmasına rağmen, lunaparklarda, alışveriş merkezleri, cadde süslemelerinde, parklarda ve turistik amaçlı yerlerde karşılaşabiliriz. Yalnız bu deneyimler, seçkin-elit olarak tanımlanan yüksek sanattan farklı olarak; başka birinin kültürüne ait olma anlamında ne rafine, ne de egzotik olarak ayırt edici özelliklere sahiptirler (Duncum, 1999).

Estetik eğitim; yalnızca sanat ve sanatçılara ilişkin özel anlamda soru ve soruları içermemektedir. Estetik eğitim; aynı zamanda sosyal- kültürel yapı anlamında da, herhangi bir olayı farklı açılardan ele alma ve değerlendirebilme anlayışını bireylere kazandırmaktadır. (Hurwitz - Day, 1995).

Sanat ve sanatçılara ilişkin soru ve sorunların farkında olmak, sosyal-kültürel olayları geniş bakış açısıyla ele alabilmek, estetik eğitimin kazanımlarından biridir. Estetik eğitim, herhangi bir olayı ele alırken, o olayın farklı bakış açılarının olabileceğinin eşsiz deneyimini bize sunmaktadır. Öğretmen derslerinde "bazı sanat çalışmalarının kendi kültürünüze karşı olduğunu düşünüyorsunuz" ve "bu eserlerin hemen kaldırılmasını ister misiniz?" gibi benzer soruları öğrencilerine yöneltebilir. Öğretmen, bu tür sorular aracılığıyla öğrencilerine, bir başkasının gözüyle olayları değerlendirebilmenin anlayışını kazandırmaya çalışır. Bu kazanımları elde etmek için bir sanat eğitimcisi, öğrencilerine açıklama yaparak örnek olaydan yola çıkabilir: Öğretmen, öğrencilerine "bir gün yaşadığınız şehirde heykellerin

beğenilmediğini ve heykellere zarar verildiğini düşünün” diyerek derse başlayabilir. Öğretmen, öğrencilerinin sanat ve sanatçıların sorunları üzerine düşüncelerinin geliştirilmesi için sorular sorabilir. Örnek olarak “bu durum karşısında siz yetkili olsanız ne yaparsınız?” sorusu sınıfa sorulabilir. Ya da sanat ve sanatın sorunlarına ilişkin soruların çeşitliliğini arttırabilir: Örneğin, “müze kuratörü olarak görevlendirildiniz ve bazı antik eserlerin hasar gören yerlerini onarmanız, restore etmeniz durumunda hangi yöntemleri izlersiniz?” Yaşadığımız şehirde yangın çıkma durumunda size iki saat süre verildi ve bu sürede ilk önce nelerinizi kurtarmak istersiniz?”, “Yatırım yapmak istiyorsunuz, tesadüfen bir Picasso eseri aldınız ve bu eserin bir süre sonra sahte olması karşısında neler hissedersiniz?” (Hurwitz - Day, 1995).

Sanat hakkında her türlü sorulara cevap verebilmek, aynı zamanda sanat olayları karşısında yaklaşımlar öne sürebilmek; estetik araştırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Lauder milk (2002), estetik araştırmayı öğrencilerin sanatı takdir etme ve değer verme süreci olarak açıklamaktadır. Bu süreçte öğrenciler diğerlerinin düşüncelerini kabul edebilmeyi ve farklılıkları hoş görmeyi öğrenir. Dahası, öğrenciler birçok olgu ve kavramın kesin sınırlarla tanımlanamayacağını kavrar.

Estetik eğitimi alan öğrenciler, birey olarak içinde buldukları kültürleri anlama ve değerlendirme yapma, geniş bakış açısına sahip olma, sanat ve sanatçıların her türlü sorunları üzerine düşünme ve bu sorunların farkında olmanın ötesinde çözümler öne sürme gibi birçok kazanım edinirler. Bu öğrencilerin, içinde buldukları çevreyi ve toplumu daha yaşanılır kılma adına birçok yaklaşım sunma alternatiflerinin bulunması estetik eğitimin kazanımlarından yalnızca biridir. Genel anlamda sanat eğitimi, özel anlamda estetik eğitim; duyu ve duyarlılıklarımızı geliştirmektedir. Estetik kaygı; yalnızca sanat ve sanatçılara ilişkin olarak soru ve sorunlara duyarlı olmayı içermemektedir. Bu kaygıyı hissetmek; içinde yaşadığımız çağa karşı sorumluluklarımızın bilincinde olmak, sosyal- kültürel anlamda da daha iyiye, güzele ulaşmak ve yaşamda karşılaştığımız çirkinlikleri en aza indirmek çabasından geçmektedir. Sanatsal, sosyal- kültürel bilinç anlamında da duyu ve duyarlılıklara ilişkin kaygı düzeyini saptamak amacıyla Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi 1. ve 4. Sınıf öğrencilerine 12 maddelik önem ve öncelikler sıralamasına dayanan önermeler hazırlanmıştır.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2008 - 2009 yılında öğrenim gören İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitim Resim-İş Programı öğrencileri oluşturmaktadır. Evren sayısı 210 öğrenciden oluşmaktadır. Bir evrenden alınan örneklemin, evreni mükemmel bir şekilde temsil etmesi

beklenir. Bununla beraber, genellikle evren ile örneklem arasında kabul edilebilir sınırlar arasında olmak kaydıyla bazı farklılıklar olması kaçınılmazdır (Creswell, 1994). Kabul edilebilirlik, eğer örneklem yeterince rassal ve yeterli büyüklükte olabildiği ölçüde artacaktır. Örneklem büyüklüğünün ne olacağına ilişkin standart olarak kabul edilmiş bir yöntem yoktur. Örneklem büyüklüğü evrenin büyüklüğüne ve homojenite düzeyine bağlıdır. Freankel ve Allen (1990), örneklem büyüklüğünün araştırmacının makul bir zaman ve enerji maliyetinde toplayabileceği kadar büyük olması gerektiğini ileri sürerek öznel bir yaklaşım göstermişlerdir.

Araştırmanın örneklem sayısına ilişkin olarak, evrendeki eleman sayısının belirlenmesinde aşağıdaki formül kullanılmıştır (Krejcie ve Morgan, 1970).

$$n = \frac{N t^2 p q}{d^2 (N - 1) + t^2 p q}$$

N	Evrendeki birey sayısı (toplam öğrenci sayısı)
n	Örnekleme alınacak birey sayısı
p	İncelenecek olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)
q	İncelenecek olayın görülmeyiş sıklığı (1-p) (gerçekleşmeme olasılığı)
t	Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer
d	Örnekleme hatası sınırları \pm sapma olarak simgelenmiştir.

Bu araştırmada N olarak ifade edilen İnönü Üniversitesi Resim-İş programı öğrenci sayısı toplam 210 kişiden oluşmaktadır. Olayın görülüş ve görülmeyiş sıklığı parametreleri olan p ve q , sırasıyla 0.9 ve 0.1 olarak alınmıştır. Örnekleme hatası sınırları (d) ± 0.09 olarak belirlenmiştir. Standard normal dağılım tablosundan bulunan t değeri %99 güvenilirlilik düzeyi için 2.57'dir. Bu parametreler temelinde anket uygulanması gereken öğrenci sayısı 54 kişidir. Bu sayı sınıf gruplarına göre orantılandığında 1.Sınıflardan 28, 4.Sınıflardan 26 resim-iş öğrenci ise örneklem sayısını belirlemiştir

$$n = \frac{210 * 2.57^2 * 0.9 * 0.1}{0.09^2 * (210 - 1) + 2.57^2 * 0.9 * 0.1} \approx 54 \text{ olarak bulunmuştur.}$$

Değerlendirmede kullanılan öğrenci sayısı

Resim-İş Programı Öğrencileri	Denek Sayısı
1.Sınıf Öğrencileri	28
4.Sınıf Öğrencileri	26

Veri Toplama Araçları

Resim-iş programı 1. ve 4. Sınıf öğrencilerine anket, güvenilirliği kontrol etmek amacıyla uygulanmıştır. Güvenilirliğin hesaplanması için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Bu katsayı soru ya da önerme sayısının ve sorular arasındaki korelasyonların bir fonksiyonudur (Gliem & Gliem, 2003; Özdamar, 1997; Santos, 1999). Cronbach katsayısı, ölçme aracında sorulara verilen yanıtların toplanması ile bulunduğu durumlarda soruların birbirleri ile benzerliğini, yakınlığını ortaya koymaktadır. Alfa katsayısı ankette yer alan soruların homojen bir yapıyı açıklamak ya da sorgulamak üzere bütünlük oluşturup oluşturmadığını göstermektedir. Aşağıdaki formülle verilmiştir:

$$\alpha = \frac{N \cdot \bar{r}}{1 + (N - 1) \cdot \bar{r}}$$

N önerme sayısı ve \bar{r} sorular arasındaki korelasyonların ortalamasıdır.

Bu amaçla SPSS yazılımı kullanılmıştır. Oniki maddeden oluşan önem ve öncelikler sıralaması güvenilirliği için, 1. Sınıflardan 28, 4.Sınıflardan 26 kişiye uygulanmıştır. Kanılara katılma ölçeğinin, 1.ve 4.Sınıf öğrencileri için güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1 ve 2'de verilmektedir.

Tablo 1. Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Önem ve Önceliklerin Güvenilirliğine İlişkin SPSS Çıktısı

Güvenilirlik Analizi - Ölçek (ALPHA)				
Örnek sayısı =	28,0			
Örnek için İstatistik	Ortalama	Varyans	Std. Sapma	Değişken sayısı
	37,5345	11,603	3,406	12
Alpha =	0,8412	Standartlaştırılmış madde alpha =	0,8644	

Tablo 2. Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Önem ve Önceliklerin Güvenilirliğine İlişkin SPSS Çıktısı

Güvenilirlik Analizi - Ölçek (ALPHA)				
Örnek sayısı =	26,0			
Örnek için İstatistik	Ortalama	Varyans	Std. Sapma	Değişken sayısı
	40,5473	9,5347	3,0878	12
Alpha =	0,8876	Standartlaştırılmış madde alpha =	0,8925	

Tablolardan görüleceği gibi Cronbach alfa katsayısı her iki grup için de 0.7'nin üzerindedir. Literatürde 0.7'nin üzerindeki bir değerin oldukça

güvenilir olduğu belirtilmiştir. Buradan hareketle önem ve öncelikler ölçeğinin güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 1 ve 2’de görüleceği gibi hazırlanan sormacanın 1. ve 4. Sınıf öğrencileri için güvenilirlikleri sırasıyla 0.84 ve 0.88 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin literatürde belirtilen 0.7’den büyük olması görüş ve öncelik sırasına ilişkin 12 tane görüşün güvenilir olduğunu göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Cronbach alfa katsayısı önerme sayısının bir fonksiyonudur (Lester ve Bishop, 2000). Bundan dolayı, eğer önerme sayısı daha fazla olsaydı, alfa katsayısı daha da büyük olacaktı.

Verilerin Toplanması

Önem ve Öncelikler Sıralaması

Güzel Sanatlar Eğitim Resim-İş programı öğrencilerinin estetik kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla, bir önem ve öncelikler sıralaması olarak hazırlanan anket, araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Öğrencilerden, her bir madde kapsamı çerçevesinde yer alan önermeleri birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü derecede öncelikli görüş olarak numaralandırmaları (1., 2., 3., 4.) istenmiştir. Öğrencilerin estetik kaygılarında önceliklerini belirlemek amacıyla hazırlanmış olan 12 ayrı önem ve öncelik sıralaması şu şekilde verilmiştir: “Birey Olma Sorumluluğu ve Bilinci” (Tablo 3), “Kültürel Hoşgörü” (Tablo 4), “Çevreyi Daha Yaşanılır ve Güzel Kılma Arayışı” (Tablo 5), “Kentleşme Bilincinin Gelişimi” (Tablo 6), “Kent, Kültür ve Sanat İlişkisini Kavrama” (Tablo 7), “Kültürel ve Tarihi Mirasa Sahip Çıkma” (Tablo 8), “Sanat ve Sanatçının Sorunlarına İlgili Düzeyi” (Tablo 9), “Sanatın Ticarileşmesine Tepki” (Tablo 10), “Sanat Mekanlarına Duyulan İhtiyaç” (Tablo 11), “Sanatsal ve Kültürel Değerlere Sahiplik” (Tablo 12), “Sanat Yayınlarına Verilen Önem” (Tablo 13), “Görsel Medya ve Sanat İlişkisinin Önemi”ni (Tablo 14).

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırma verilerinin analizinde SPSS programı kullanılarak her bir maddeye ilişkin önem ve öncelikler sıralamasının yüzde (%) ve frekansı (f) hesaplanmıştır. Önem ve önceliklerin sınıf düzeyine göre gösterdiği farklılaşmaları görmek amacıyla veriler, sınıf düzeyine göre ayrı ayrı analiz edilmiştir. Analizler sonrasında elde edilen bulgular tablolandırılmış ve her iki sınıfın önermelere ilişkin önem ve öncelikler sıralaması karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

Önem ve Önceliklerden Elde Edilen Nicel Bulgular

Güzel sanatlar eğitimi 1. Sınıf öğrencilerinin “birey olma sorumluluğu ve bilincini” saptamaya yönelik olarak hazırlanan Tablo 3’de önem ve öncelikler sıralamasında birinciliği %50 oranında “Başkalarına düşüncelerimi beğendirme kaygısı taşıyım, çünkü bir birey olarak içinde yaşadığım toplumu önemserim” önermesine aittir. Aynı madde 4. Sınıf öğrencilerinde ise %50 oranında birinci öncelik olarak “Başkalarına düşüncelerimi beğendirme kaygısı taşıyamam, çünkü birey olarak istemlerimi gerçekleştirebilmek öncelikli olmuştur” önermesine aittir.

Birinci ve son sınıf öğrencilerinin önem ve öncelik sıralaması tercihleri birbirinden oldukça farklıdır. Üniversite yaşamına yeni atılmış olan 1. Sınıf öğrencileri, öncelik olarak içinde yaşanılan toplum ve değerlerin önemine vurgu yapmışlardır. 1. Sınıf öğrencileri için, değerlere geleneksel anlamda bağlılık ölçütü iken, son sınıf öğrencilerinde ise birey olarak kendini öncelikli görmek, birilerine kendini beğendirme kaygısı taşıyamamanın ilk öncelik olarak işaretlenmesi sanat eğitiminin temel kazanımlarından biri olarak değerlendirilebilir. Sungur (1997) “Yaratıcı Düşünce” adlı kitabında Torrance’ın oluşturduğu yaratıcı kişinin kendine karşı tutumunda yer alan özellikleri şöyle açıklamaktadır: Yaratıcı kişi kendinin farkında olan, kendini korumaya daha az çaba gösteren ve kendini kabul ettirmede da az istek duyan kişidir.

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Başkalarına düşüncelerimi beğendirme kaygısı taşıyım, çünkü bir birey olarak yaşadığım toplumu önemserim.	f	14	4
	%	50	16.66
Başkalarına karşı düşüncelerimi beğendirmek, benim için son derece önemlidir, aksi durumda kendimi güvende hissetmem.	f	2	4
	%	7.15	16.66
Başkalarına karşı düşüncelerimi beğendirme kaygısı taşıyım, çünkü kültürel değerlere bağlı olmak, benim için son derece önemlidir.	f	1	4
	%	3.57	16.66
Başkalarına düşüncelerimi beğendirme kaygısı taşıyamam çünkü birey olarak istemlerimi gerçekleştirmek önceliklidir.	f	11	12
	%	39.28	50.00

Tablo 3. Birey Olma Sorumluluğu ve Bilinci

Tablo 4’de verilen “Kültürel Hoşgörü” durumunu ölçmeye yönelik olarak hazırlanan önem ve öncelikler sıralamasında Güzel Sanatlar Eğitimi 1. Sınıf öğrencileri, birinci önceliği yaklaşık %61 oranında “Düşünce farklılıklarını son derece doğal bulunması gerektiğini düşünürüm ama bu farklılıklar az da

olsa beni tedirgin eder” önermesi olarak görmüşlerdir. 4. Sınıf öğrencilerinde ise yaklaşık %67 oranında “Her bireyin düşüncesi farklılık gösterebilir ancak farklılıklarda ısrar etmeyi anlamakta güçlük çekerim” önermesi birinci olarak seçilmiştir.

Güzel sanatlar eğitimi öğrencilerinden 1.Sınıfta olanların düşünce farklılıklarını doğal bulması ve son sınıf öğrencilerinin yaşanan farklılıkların ötesinde ısrar etmenin anlamsızlığı üzerine vurgu yapması, daha uzlaşılabilir, barışçıl bir ortamı talep etmekle aynı anlama geldiği şeklinde yorumlanabilir. Son sınıf öğrencilerinin, bu önermeyi seçmeleri, çatışmalar yerine daha huzurlu ve barışçıl bir ortamı talep ettiklerinin kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Tablo 4. Kültürel Hoşgörü

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Herkesle aynı düşüncede buluşabilirim.	f	6	2
	%	21.42	8.33
Düşüncelerimin başkalarının düşünceleriyle taban tabana zıt olması durumunda karşıdakinin düşüncelerine ılımlı olmayı, kişiliğime yapılan bir tehdit ögesi olarak algıladım.	f	2	2
	%	7.15	8.33
Düşünce farklılıklarını son derece doğal bulunması gerektiğini düşünürüm ama bu farklılıklar az da olsa beni tedirgin eder.	f	17	16
	%	60.71	16.66
Her bireyin düşüncesi farklılık gösterebilir, ancak farklılıklarda ısrar etmeyi anlamakta güçlük çekerim.	f	3	4
	%	10.71	66.66

Tablo 5’de görüldüğü gibi, “Çevreyi Daha Yaşanılır ve Güzel Kılma Arayışı”nı ölçmeye dayanan önem ve öncelikler sıralamasında 1. Sınıf öğrencileri birinci öncelikli olarak, %57 oranında “Yaşadığım şehrin görsel anlamda (parklar, otobüs durakları, yaya kaldırımları v.b. yerlerde) eksiklikleri bulunmakta ve bu eksiklikler, modern yaşamın gereksinimleri nedeniyle daha da artmaktadır” önermesini seçmişlerdir. 4. Sınıf öğrencileri de %50 oranında, 1. Sınıfların seçmiş olduğu önermeyi ilk sırada seçmişlerdir.

Güzel sanatlar eğitimi 1. ve 4. Sınıf öğrencilerinin içinde yaşadıkları çevreye ilişkin daha iyiyi ve güzeli arama çabasını içeren bu madde öğrencilerin, eksikliklerin farkında olduklarını göstermektedir. Özsoy (2003) her türlü düzeni bozan unsurlar karşısında rahatsız olan ve yaşadığı çevreyi güzelleştirme çabasında olan kişiliklerin görsel sanatlar eğitiminin kazanımlarıyla donanmış olduğunu dile getirmektedir.

Tablo 5. Çevreyi Daha Yaşanılır ve Güzel Kılma Arayışı

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Yaşadığım şehrin görsel (parklar, otobüs durakları, yaya kaldırımları vb. yerlerde) açıdan yeterli zenginlikte olduğunu düşünmekteyim.	f	1	1
	%	3.57	4.16
Yaşadığım şehrin görsel (parklar, otobüs durakları, yaya kaldırımları vb. yerlerde) anlamda rahatsızlık uyandıran yerlerini sıklıkla dile getirmekteyim.	f	7	3
	%	25	12.50
Yaşadığım şehrin görsel (parklar, otobüs durakları, yaya kaldırımları vb. yerlerde) her geçen gün daha iyi geliştiğini düşünmekteyim.	f	4	8
	%	14.28	33.33
Yaşadığım şehrin görsel (parklar, otobüs durakları, yaya kaldırımları vb. yerlerde) anlamda eksiklikleri bulunmakta ve bu eksiklikler, modern yaşamın gereksinimleri nedeniyle daha da artmaktadır.	f	16	12
	%	57.14	50

Tablo 6'da "Kentleşme Bilincinin Gelişimi"ni ölçmeye dayanan önem ve öncelikler sıralamasına göre, 1. Sınıf öğrencileri için %39 oranında ilk sırayı "Yaşadığım şehrin modern bir kent olması, yalnızca altyapı olanaklarının güçlü olmasıyla değil, sanat ve kültür açısından da zengin olmasına bağlıdır" önermesi almıştır. Son sınıf öğrencileri içinde yaklaşık %42 oranıyla 1. Öncelik olarak "Yaşadığım şehrin daha insancıl yaşam koşullarına sahip olmasına ilişkin olarak, "Eğer ben belediye başkanı olsaydım, ne yapardım?" sorusunu kendime sıklıkla sorardım" önermesini birinci olarak seçmişlerdir.

Güzel sanatlar eğitimi öğrencilerinde kentleşme bilincinin gelişimi açısından her iki sınıf düzeyinin öncelikli önermeler ele alındığında 1. Sınıflar, yaşadıkları kentin modern olmasının sanat ve kültür şehri olma talebiyle olabileceğini söylemektedirler. Son sınıflar, daha iyiyi ve güzeli aramayı; sürekli eleştirmek yerine empati kurarak "ben ne yapardım?" sorusunu kendilerine sorarak öncelikli görmüşlerdir. Bu durum; sanat eğitiminin amaçlarından biri olan çözüm bulan ve yapıcı kişilik kazandırma gibi işlevlerinin gerçekleştiğinin göstergesi olarak açıklanabilir.

Tablo 6. Kentleşme Bilincinin Gelişimi

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Yaşadığım şehrin daha insancıl yaşam koşullarına sahip olmasına ilişkin olarak, "Eğer ben belediye başkanı olsaydım, ne yapardım?" sorusunu kendime sıklıkla sorarım.	f	5	10
	%	17.85	41.66
Yaşadığım şehrin yaşlılarının, fiziksel anlamda sorunları olanların ve bebekli annelerin kaldırımlarda rahatça gezip, kamu ve diğer binalara kolaylıkla girip, işlerini hiçbir sorunla karşılaşmadan yapabileceklerini düşünmekteyim.	f	4	4
	%	14.28	16.66
Yaşadığım şehrin olumsuzluklarına yönelik alternatifleri düşünüp, bunların nasıl yaşama geçirilebileceğini düşünmekteyim.	f	8	5
	%	28.57	20.83
Yaşadığım şehrin modern bir kent olması, yalnızca altyapı olanaklarının güçlü olmasıyla değil, sanat ve kültür açısından da zengin olmasına bağlıdır.	f	11	5
	%	39.28	20.83

Tablo 7’de verilen “Kent, Kültür ve Sanat İlişisini Kavrama” düzeyini ölçmeye yönelik olarak hazırlanan önem ve öncelik sıralamasında, 1. Sınıf öğrencileri, %46 oranında birinci olarak “Yaşadığım şehrin kültürel ve tarihi değerlerine sahip çıkmak, yalnızca geçmişe sahip olmak anlamına gelmemelidir, aynı zamanda geleceğe de sahip çıkmak anlamına gelecektir” önermesini işaretlemişlerdir. Son sınıf öğrencileri de %50 oranıyla birinci öncelik olarak 1. Sınıf öğrencilerinin seçmiş olduğu önermeyi seçmişlerdir.

“Kent, Kültür ve Sanat İlişisini Kavrama”nın güzel sanatlar eğitiminin temel kazanımlarından biri olduğu düşünülürse, her iki sınıfın aynı önermeyi birinci öncelikli olarak görmesi; öğrencilerin, geçmişin korunmadan geleceğin inşa edilmeyeceği bilincine ve sorumluluğuna eşit derecede sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 7. Kent, Kültür ve Sanat İlişkisini Kavrama

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Yaşadığım şehrin kültürel ve tarihi değerlerinin yeterince korunmadığını düşünmekteyim.	f	7	3
	%	25	12.50
Yaşadığım şehrin kültürel ve tarihsel açıdan oldukça zengin olduğunu düşünmekle birlikte yetkililerin, bu konuda duyarsız olduklarını düşünmekteyim	f	6	7
	%	21.42	29.16
Yaşadığım şehrin kültürel ve tarihi değerlerine sahip çıkmak için gerekli olan finansal kaynakların bulunması zorunlu olmalıdır.	f	2	2
	%	7.15	8.33
Yaşadığım şehrin kültürel ve tarihi değerlerine sahip çıkmak, yalnızca geçmişe sahip olmak anlamına gelmemelidir, aynı zamanda geleceğe de sahip çıkmak anlamına gelecektir	f	13	12
	%	46.42	50.00

“Kültürel ve Tarihi Mirasa Sahip Çıkma ” düzeyini ölçmeye dayanan Tablo 8’ya göre, 1. Sınıf öğrencileri %50 oranıyla birinci öncelik olarak “Sit alanlarının korunmasını isterim” önermesini seçerken son sınıf öğrencileri ise yaklaşık %67 oranıyla “Yaşadığım şehirde yangın çıkması (can ve mal güvenliğiniz sağlanmış) durumunda önem taşıyan tarihi ve kültürel değerlerin yanı sıra, bölgeye ait bitki ve hayvan türlerinin yok olma tehlikesine karşı koruma önlemleri alırım” önermesini birinci seçmiştir.

1. Sınıf öğrencilerinin sit alanlarının korunma taleplerini 4. Sınıf öğrencilerinin, can ve mal güvenliği korunması temelinde tarihi ve kültürel değerlerin yanı sıra bitki ve hayvan türlerinin korunması izlemiştir. Bu durum, özellikle son sınıf öğrencilerinin duyu ve duyarlılıklarının yalnızca kültürel ve tarihi anlamda son derece önemli olan varlıklara duyulmadığı, canlı ve cansız tüm varlıklara karşı da hassas olmaları, estetik eğitimin başarısının yansıması olarak değerlendirilebilir.

“Sanat ve Sanatçıların Sorunlarına İlgili Düzeyini” ölçmeye dayanan Tablo 9’ya göre, 1. Sınıf öğrencileri yaklaşık %43 oranıyla “Görsel sanatlar alanındaki önemli sergiler yalnızca büyük şehirlerde açılmaktadır. Hem uzaklık, hem de ekonomik nedenlere bağlı olarak, bu sergileri izleyememekteyim” ile “İstanbul’da Sabancı Müzesinde açılan sergilerde Rodin, Picasso ve Dali gibi sanatçıların bazı çalışmalarının orijinali yerine, fotoğraflarının sergilenmesi sergiye gitme isteğimi azaltmaktadır” önermeleri birinci öncelik olarak işaretlenmiştir. 4. Sınıf öğrencileri için yaklaşık %46 oranıyla “Görsel sanatlar alanında sergileri yalnızca şehrin olanakları

çerçevesinde değil, sanal internet ortamlarından yararlanarak da izlemekteyim” önermesi ilk sırada yer almaktadır.

Sanat ve sanatçıların sorunlarıyla ilgilenmeyi içeren öncelikler sıralaması kapsamında yer alan sanat olaylarını izlemede 1. Sınıf öğrencileri uluslararası sanatçıları izleme fırsatının sunulduğu sergilere gitme konusunda gerekçeler öne sürmelerine karşın, son sınıf öğrencileri ise sanal ortamlardan yararlanmanın önemini dile getirmişlerdir.

Tablo 8. Kültürel ve Tarihi Mirasa Sahip Çıkma

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Yaşadığım şehirde yangın çıkması (can ve mal güvenliğiniz sağlanmış) durumunda en başta müzedeki eserlerin kurtarılmasını isterim.	f	7	2
	%	25	8.33
Yaşadığım şehirde yangın çıkması (can ve mal güvenliğiniz sağlanmış) durumunda tarihi binaların hasar görmemesi için gerekli önlemleri alırım.	f	5	3
	%	17.85	12.50
Yaşadığım şehirde yangın çıkması (can ve mal güvenliğiniz sağlanmış) durumunda önem taşıyan tarihi ve kültürel değerlerin yanı sıra bölgeye ait olan bitki ve hayvan türlerinin de yok olma tehlikesine karşı koruma önlemleri alırım.	f	2	16
	%	7.15	66.66
Sit alanlarının korunmasına dikkat ederim.	f	14	3
	%	50.00	12.50

Tablo 9
Sanat ve Sanatçının Sorunlarına İlgili Düzeyi

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Görsel sanatlar alanındaki sergileri, yaşadığım şehrin olanakları çerçevesinde izlerim.	f	1	11
	%	3.57	45.83
Görsel sanatlar alanında sergileri yalnızca şehrin olanakları çerçevesinde değil, sanal internet aracılığıyla da izleme olanağı bulmaktayım.	f	3	4
	%	10.71	16.66
Görsel sanatlar alanındaki önemli sergiler yalnızca büyük şehirlerde açılmaktadır. Hem uzaklık hem de ekonomik nedenlere bağlı olarak, bu tür sergileri izleyememekteyim.	f	12	8
	%	42.85	33.33
İstanbul'da Sabancı Müzesinde açılan sergilerde Rodin, Picasso ve Dali gibi sanatçıların bazı çalışmalarının orijinali yerine, fotoğraflarının sergilenmesi sergiye gitme isteğimi azaltmaktadır.	f	12	1
	%	42.85	4.16

“Sanatın Ticarileşmesine Tepki”yi ölçmeye dayanan Tablo 10’ye göre, 1. Sınıflar yaklaşık %54 oranıyla, 4. Sınıf öğrencileri ise yaklaşık % 38 oranıyla aynı önermeyi; “Bazı sanatçıların yaşadıkları dönemde eserlerini satma güçlüğü çekerken, öldükten sonra eserlerinin milyon dolarla satılmasını, sanatçıya yapılan haksızlık olarak düşünmekteyim” birinci sırada işaretlemişlerdir.

Estetik eğitimin kazanımlarından biri olan sanat eğitimi öğrencisi yalnızca çağdaş sanatçılarla ilgilenme durumunda değildir, aynı zamanda geçmişteki sanat ve sanatçılarla ilgilenme durumundadır. Bu durumda her iki sınıfta aynı önermeyi birinci öncelikli görmeleri; geçmişten bir sanatçının soru ve sorunlarıyla ilgilenmeleri, kaygı düzeyinde duyarlı olduklarının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Tablo 10. Sanatın Ticarileşmesine Tepki

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Bazı sanatçıların öldükten sonra eserlerinin, milyon dolarlarla satılması durumu, bende rahatsızlık yaratmaktadır.	f	6	5
	%	21.42	20.83
Bazı sanatçıların öldükten sonra eserlerinin, milyon dolarlarla alıcı bulmasını, nihayet sanatçıların değerlerinin anlaşıldığını düşünerek bu duruma sevinirim.	f	5	4
	%	17.85	16.66
Bazı sanatçıların eserlerini satma güclüğü çekerken, öldükten sonra eserlerinin milyon dolarlarla satılmasını sanatçıya yapılan haksızlık olarak düşünmekteyim.	f	15	9
	%	53.57	37.50
Bazı sanatçıların öldükten sonra eserlerinin, milyon dolarlarla satılmasını, sanatın metalaşmasının bir sonucu olarak değerlendirmekteyim.	f	2	6
	%	7.15	25

Tablo 11’de verilen “Sanat Mekanlarına Duyulan İhtiyacı” ölçmeye dayanan sıralamaya göre 1. Sınıflar %46 oranında “İstanbul Modern Sanat Müzesi gibi müze sayılarının, Türkiye’nin diğer illerinde artırılması gerekmektedir” önermesini ilk sırada işaretlemişlerdir. 4. Sınıflar yaklaşık %63 oranıyla 1. Sınıfların ilk öncelikli gördüğü önermeyi desteklemişlerdir.

Her il bazında modern sanat merkezlerinin açılması talebinin her iki sınıf tarafından dile getirmeleri, estetik kaygı düzeyinin istenen durumlarından biri olarak değerlendirilebilir. “İstanbul Modern Sanat Müzesi” gibi müzelerin sayılarının artırılmasının yanı sıra bilim, tarih, teknoloji gibi alanlarda da müzelerin açılması çağımız için zorunluluktur.

Tablo 12 ‘de “Sanatsal ve Kültürel Değerlerin Sahipliği” konusunu ölçen sıralamaya göre, 1. ve 4. Sınıf öğrencilerinin birinci gördükleri önerme aynıdır. 1. Sınıf öğrencilerinin yaklaşık %43 ve son sınıf öğrencilerinin oranı ise yaklaşık %38’dir. İlk sırada yer alan bu önermeye göre, “Ülkemize ait olan ve şu anda bazı Batı ülkelerinin müzelerinde yer alan kültür varlıklarımızın ülkemize kazandırılması için, yasal yolların ve taleplerin zorlanması gerekmektedir”.

Kültür varlıklarımıza sahip çıkma bilinci, genel anlamda görsel sanatlar eğitimi özel anlamda ise estetik eğitimin kazanımlarından biri olarak değerlendirilebilir. “Geçmiş uygarlıkların sanatsal ve kültürel varlıklarının her açıdan değerinin bilinmesi ve korunmasını sağlayabilmeyi” Özsoy (2003) görsel sanatlar eğitimine yüklenen genel amaçlardan biri olarak açıklamaktadır.

Tablo 11. Sanat Mekanlarına Duyulan İhtiyaç

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
İstanbul Modern Sanat Müzesi gibi müzelerin sayılarının, Türkiye'nin diğer illerinde artırılması gerekmektedir.	f	13	15
	%	46.42	62.50
İstanbul Modern Sanat Müzesi gibi müzelerin sayılarının artırılmasının yanısıra sanat ortamının (sanat eleştirisinin ve kuratörlüğün kurumsallaşması) zenginleşmesi gerekir.	f	9	2
	%	32.14	8.33
Sadece nicel büyüklükler yeterli değildir. Sanatsal üretimin niteliği de gözönüne alınmalıdır.	f	2	2
	%	7.15	8.33
İstanbul Modern Sanat Müzesi gibi müzelerin sayılarını artırmanın yanında, müze eğitimi gibi derslerin ilk okullardan itibaren verilmesi zorunlu olmalıdır.	f	4	5
	%	14.28	20.83

Tablo 12. Sanatsal ve Kültürel Değerlerin Sahipliği

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Ülkemize ait olan ve şu anda bazı Batı ülkelerinin müzelerinde yer alan tarihi ve sanatsal değer taşıyan kültür varlıklarımızın, ülkemize yeniden kazandırılması için, yasal yolların ve taleplerin zorlanması gerekmektedir.	f	12	9
	%	42.85	37.50
Ülkemize ait olan ve şu anda bazı Batı ülkelerinin müzelerinde yer alan kültür varlıklarımızın bu ülkelerde yeterince korunduğunu düşünmekteyim, bu eserler evrenseldir, iadesi önemli değildir.	f	6	6
	%	21.42	25.00
Ülkemize ait olan ve şu anda bazı Batı ülkelerinin müzelerinde yer alan tarihi ve sanatsal değer taşıyan kültür varlıklarımızın çıkış yerinin Anadolu toprakları olması ve asıl yerlerinde sergilenmesinin yalnızca geçmişe sahip çıkmak değil, aynı zamanda da geleceğimize sahip çıkmak anlamına geleceği unutulmamalıdır.	f	4	6
	%	14.28	25.00
Ülkemize ait olan ve şu anda bazı Batı ülkelerinin müzelerinde yer alan tarihi ve sanatsal değer taşıyan kültür varlıklarımıza sahip çıkmamak, belleğimize sahip çıkmamakla aynı anlama gelmektedir.	f	6	3
	%	21.42	12.50

“Sanat Yayınlarına Verilen Önem”i ölçmeye dayanan Tablo 13’e göre, 1. Sınıflar %75 ve 4. Sınıflar ise yaklaşık %67 oranıyla “Görsel sanatlar alanına yönelik dergiler, yalnızca belirli kitapevlerinde değil, aynı zamanda belirli gazete bayiliklerinde de satılması gerekmektedir” önermesin işaretlemiştir.

Bu önermede her iki sınıfın aynı önermeyi yüksek oranlarda destekleyerek ilk sıralarda yer alması gereken önerme olarak görmeleri öğrencilerin, görsel sanatlarla ilgili dergilere kolaylıkla ulaşma istekleri olarak açıklanabilir.

Tablo 13. Sanat Yayınlarına Verilen Önem

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Görsel sanatlar alanına yönelik dergiler, yalnızca belirli kitapevlerinde değil, aynı zamanda belirli gazete bayiliklerinde de satılması gerekmektedir.	f	21	16
	%	75.00	66.66
Görsel sanatlar alanındaki dergilere rahatlıkla ulaşabiliyorum.	f	1	2
	%	3.57	8.33
Görsel sanatlar alanındaki dergilere kesinlikle ulaşamamaktayım.	f	4	3
	%	14.28	12.50
Görsel sanatlar alanındaki dergilere abonelik aracılığıyla ulaşabilmekteyim	f	2	3
	%	7.15	12.50

Tablo 14’de verilen “Görsel Medya ve Sanat İlişkisinin Önemi”ni ölçmeye dayanan sıralamaya göre, 1. Sınıflar %46 oranıyla “Görsel sanatlar alanına yönelik programların televizyon kanallarında yeterince yer olmadığını düşünmekteyim” önermesini birinci seçmişlerdir. 4. Sınıflar ise yaklaşık %46 oranıyla “Görsel sanatlar alanına yönelik programların televizyon kanallarında yer almasının yanı sıra bu alana yönelik kanalların açılması gerekmektedir” önermesinin ilk sırada yer alması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Görsel sanatlar eğitimi öğrencisinin medya da alanıyla ilgili programlarının yeterince olmadığını düşünen 1. Sınıf öğrencilerinin yanı sıra son sınıf öğrencilerin, medyada yer alan sanat- kültür programlarının yanında alanda yeni kanallar açılması isteğini dile getirmesi alan bilincine sahip olduklarının bir göstergesi olarak açıklanabilir.

Tablo 14
Görsel Medya ve Sanat İlişkisinin Önemi

Önerme		I. Sınıf	IV. Sınıf
Görsel sanatlar alanına yönelik programları, televizyon kanallarından yeterince izleme olanağı bulmaktayım.	f	6	0
	%	21.42	0.00
Görsel sanatlar alanına yönelik programların televizyon kanallarında yeterince olmadığını düşünmekteyim.	f	13	8
	%	46.42	33.33
Görsel sanatlar alanına yönelik programların televizyon kanallarındaki sayısı kesinlikle yetersizdir. Bu tür programların her kanalda olması ve saatlerinin artırılmasını gerekmektedir.	f	8	11
	%	28.57	45.83
Görsel sanatlar alanına yönelik programların televizyon kanallarında yer almasının yanı sıra bu alana yönelik kanalların açılması gerekmektedir.	f	1	5
	%	3.57	20.83

Sonuçlar

Güzel sanatlar eğitimi estetik duyarlılığa sahip, estetik kaygıları yaşamın her aşamasında duyan bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Bu kaygıyı hissetmek, daha iyiyi, güzeli arama ve bulma çabasını beraberinde getirmektedir. Araştırmanın amacı, güzel sanatlar eğitimi bölümü ilk ve son sınıf öğrencilerinin üzerinde uygulanan bir veri toplama aracı ile estetik kaygı düzeylerinin değerlendirilmesidir.

Estetik kaygıların gelişimi, bireyleşme sürecine etkin bir şekilde katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, öğrencilerin kendilerini merkez olarak gördükleri ve karar süreçlerine katılma iradesi gösterdikleri gözlemlenmiştir. Öğrenciler barışçıl bir ortama gereksinim duyduklarını belirtmişlerdir. Bu çerçevede, düşünce farklılıklarını doğal olarak karşılamaları ve hoşgörü eğitim süreleri boyunca artmıştır. Benzer şekilde, yaşanan çevrenin daha yaşanılır, güzel kılınması ve eksiklerin saptanması konusunda kaygılara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Sanat eğitimi öğrencileri, eğitim sürecininin çevrenin yaşanılabilirliği ve güzel kılma kaygısıyla paralel olduğunu belirterek, herhangi bir durum karşısında soruna çözüm üretme ve empati kurmalarının sanat eğitiminin temel kazanımlarından biri olan yapıcı kişiliğe sahip olduklarını göstermişlerdir. Estetik kaygılar, kentleşme bilincinin gelişmesine yol açmaktadır. Öğrenciler, buldukları kentin sanat olanaklarını altyapı gereksinimleri kadar önemli görmekte, bunu da katılımcı bir anlayışla dile getirmektedirler. Sanat eğitimi

sürecinde ortaya çıkan estetik kaygılar, kültürel ve tarihsel mirasın korunması sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak, sanat eğitimi aracılığıyla öğrencilerin canlı ve cansız varlıklara karşı duyarlılıklarının geliştiği belirlenmiştir. Araç ve malzeme zenginliğine duyulan özlem estetik kaygının ortaya çıkardığı arayışların bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Sanat ve sanatçının sorunlarına ilgi sanat ortamlardan yararlanma arzusu ve kentin olanaklarının da ötesinde istekli olunması estetik kaygının bir dışavurumu olarak kabul edilmiştir. Sanat ve ticaret ilişkisi sorgulanmaya başlamış, sanatın iktisadi yaşamın bir parçası haline dönüşmesi kaygısı gözlemlenmiştir. Artan estetik kaygılar, sanat yayınlarına, sanat mekanlarına ve farklı görsel ortamlara duyulan ihtiyacı beraberinde getirmiştir. Daha genel bir ifadeyle, sanatsal değerler yaşamın her alanında kendini göstermelidir iradesi ortaya çıkmaktadır.

Gelecekte, yeni bir araştırma oluşturduğu gözlemlenen estetik kaygının sanatsal üretime nasıl kanalize edileceği üzerine yönelmelidir.

Kaynakça

- Arnstine, D. (1990). Art, Aesthetics, and the Pitfalls of Discipline-Based Art Education, *Education Theory*, 40 (4), 415 - 422.
- Creswell, J.W. (1994). *Research Design: Qualitative & Quantitative Approaches*. London: Sage Publication.
- Duncum, P. (1999). A case for an art education of everyday aesthetic experiences. *Studies in Art Education*, 40 (4), 295-311.
- Gliem, J. A. & Gliem, R. R. (2003). Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficients for Likert-type scales, Erişim tarihi: 10. Ek'. 2009, Indiana University-Purdue University Indianapolis web sitesinden: <https://scholarworks.iupui.edu/bitstream/handle/1805/344/Gliem%20&%20Gliem.pdf>
- Freankel, J. R. & Wallen, N.E. (1990). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill Co.
- Hurwitz A. L. & Day M. (1995). *Child and Their Art* (6. Baskı). U.S.A.: Harcourt Brace College Publish.
- Krejcie R.V. & Morgan, D.W. (1970). Determining sample size for research activities, *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610.
- Lester, P. E.ve Bishop, L. K. (2000). *Handbook of Tests and Measurement in Education and Social Sciences* (2. Baskı). London: The Scarecrow Press.
- Laudermilk, M. L. (2002). *The use of aesthetics in a comprehensive art curriculum*. Huntington, West Wirginia.
- Özdamar, K. (1997). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özsoy, V. (2003). *Görsel Sanatlar Eğitimi, Resim-iş Eğitiminin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri*. Ankara: Gündüz Yayınları.
- Sungur, F. (1997). *Yaratıcı Düşünce*. İstanbul: Evrim Yayınları.